

Giordano Bruno

Vol 1, No 1 (2025)

GIORDANO BRUNO – Issue 1

Issue 1
January 2025

Giordano Bruno

Yearly journal of the Ficino Academy of art, philosophy and science,
aiming at the revival of the ideal of Humanism

Contents

Άννα Γρίβα, *Ελληνικές σπουδές, ποιητική και λογοτεχνική θεωρία στον Ιταλικό Ουμανισμό*

Μάρκος Δενδρινός, *Η διαμάχη πλατωνικών και αριστοτελικών κατά την πρόσημη Αναγέννηση*

Φοίβος Παπαδημητρίου, *Ένας Διάλογος για τη Φύση, τον Ντετερμινισμό και την Τυχαιότητα*

Ηλίας Βαβούρας, *Το δαμάτιο του σοφού από τους Στωικούς στην Αναγέννηση*

Angeliki Antoniou, *From Digital Humanities to Cultural Informatics and beyond*

Foteini Efthymiou, *Bertrand Russell: Two forms of knowledge, Critique of Idealism, On «linguistic analysis»*

Ευσταθία Δήμου, *Σημεία του Υψηλού: Μια προσέγγιση της «Περί Ύψους» θεωρίας του Λογγίνου*

Μύρων Ζαχαράκης, *Μια κριτική προσέγγιση στην «αναρχική» επιστημολογία του Feysrabend και στον «δημοκρατικό σχετικισμό» του*

Δημήτριος Παππάς, *Η Προ-Επιστήμη και το Δίκαιο στον Ησίοδο: Ιδέες για τον Σύγχρονο Οικογενειακό Σχεδιασμό*

Σπύρος Γκάνας, *Ο θεράπων στους Ηρακλείδες του Ευριπίδη*

Ιωάννης Γιαννής, *Το απέραντο σύμπαν του Giordano Bruno*

A Peer Reviewed, Open Access Journal
ISSN: 3057-4323

Η Προ-Επιστήμη και το Δίκαιο στον Ησίοδο: Ιδέες για τον Σύγχρονο Οικογενειακό Σχεδιασμό

Δημήτριος Παππάς

doi: [10.12681/gbruno.43626](https://doi.org/10.12681/gbruno.43626)

Issue 1
January 2025

Giordano Bruno

Yearly journal of the Ficino Academy of art, philosophy and science,
aiming at the revival of the ideal of Humanism

Contents

Άννα Γρίβα, *Ελληνικές σπουδές, ποιητική και λογοτεχνική θεωρία στον Ιταλικό Ουμανισμό*

Μάρκος Δενδρινός, *Η διαμάχη πλατωνικών και αριστοτελικών κατά την πρώτη Αναγέννηση*

Φοίβος Παπαδημητρίου, *Ένας Διάλογος για τη Φύση, τον Ντετερμινισμό και την Τυχειότητα*

Ηλίας Βαβούρας, *Το δωμάτιο του σοφού από τους Στωικούς στην Αναγέννηση*

Angeliki Antoniou, *From Digital Humanities to Cultural Informatics and beyond*

Foteini Efthymiou, *Bertrand Russell: Two forms of knowledge, Critique of Idealism, On «linguistic analysis»*

Ευσταθία Δήμου, *Σημεία του Υψηλού: Μια προσέγγιση της «Περί Ύψους» θεωρίας του Λογγίνου*

Μύρων Ζαχαράκης, *Μια κριτική προσέγγιση στην «αναρχική» επιστημολογία του Feyerabend και στον «δημοκρατικό σχετικισμό» του*

Δημήτριος Παππάς, *Η Προ-Επιστήμη και το Δίκαιο στον Ησιόδο: Ιδέες για τον Σύγχρονο Οικογενειακό Σχεδιασμό*

Σπύρος Γκάννας, *Ο θεράπων στους Ηρακλείδες του Ευριπίδη*

Ιωάννης Γιαννής, *Το απέραντο σύμπαν του Giordano Bruno*

A Peer Reviewed, Open Access Journal
ISSN: 3057-4323

Η Προ-Επιστήμη και η «ίθεια» στον Ησίοδο: Ιδέες για τον Σύγχρονο Οικογενειακό Σχεδιασμό

Δημήτριος Παππάς

Κοινωνιολόγος

(Τμήμα Κοινωνιολογίας, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Κρήτης)

Email: dimitrios.pappas84@gmail.com

Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη αρχικά αναλύονται οι προγεννητικές συμβουλές του Ησίοδου, στο *Έργα και Ημέραι* σε άμεσο συσχετισμό με σύγχρονα δεδομένα από πολλαπλά επιστημονικά πεδία. Στη συνέχεια, με την εισαγωγή της έννοιας «ίθεια», γίνεται μια προσέγγιση στη σύγχρονη σεξουαλική και προγεννητική αγωγή, από την οποία αναδεικνύεται η αποκλειστική ευθύνη του γυναικείου φύλου. Αφενός επιχειρείται η ανάδειξη μιας αρχαίας γνώσης που δεν έχει διερευνηθεί βιβλιογραφικά. Αφετέρου η παρούσα μελέτη στοχεύει στην έγερση ερωτημάτων σχετικά με ηθικά και επιστημολογικά ζητήματα και για την προαγωγή ενός διαλόγου περί της δίκαιας κατανομής των ευθυνών των δυο φύλων σχετικά με τον οικογενειακό προγραμματισμό.

Λέξεις-κλειδιά: Ησίοδος, προγεννητική αγωγή, ίθεια, οικογενειακός σχεδιασμός

Pre-Science and «ithia» in Hesiod: Ideas for Modern Family Planning

Abstract

The present study initially examines the prenatal counsel provided by Hesiod in *Works and Days*, drawing direct correlations with contemporary scientific data from various fields. Subsequently, by introducing the concept of «ithia», this work adopts a perspective on modern sexual and prenatal education that emphasizes the exclusive responsibilities attributed to the female gender. This analysis seeks to illuminate ancient knowledge that has not been thoroughly explored within existing literature. Furthermore, the study aims to provoke inquiries regarding ethical and epistemological considerations while fostering a dialogue concerning the equitable distribution of gender responsibilities in family planning.

Keywords: Hesiod, prenatal education, ithia, family planning

1. Εισαγωγή

Από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα, καταγράφεται η μέριμνα για τις έγκυες γυναίκες προκειμένου να αυξήσουν το επίπεδο ευεξίας τους και να αποφεύγουν τις δεινές σωματικές και ψυχολογικές καταστάσεις. Ο Πλάτωνας στο έργο του *Νόμοι*, εισάγει με έναν πιο εξειδικευμένο τρόπο θέματα, τα οποία αφορούν την ψυχοσωματική κατάσταση του ανθρώπου κατά τη διάρκεια της παραμονής του εντός της μήτρας ως εμβρύου και κατά την έλευση του στον κόσμο ως νεογνού (Πλάτωνας, 2016, 788a - 790a, σσ. 243-245). Υποστηρίζει ότι θα πρέπει να δίνεται προτεραιότητα και προσοχή στις έγκυες γυναίκες που φέρουν στα σπλάγχνα τους ένα μωρό, ώστε η έγκυος να μην εκτίθεται ούτε σε έντονες απολαύσεις ούτε σε λύπες, αλλά περισσότερο στην καλή διάθεση και την πραότητα (Πλάτωνας, 2016, 792d, σσ. 249). Ο Ησίοδος στο *Έργα και Ημέραι* (Ησίοδος, 2017, στ. 582-591, σσ. 735-736), περίπου τέσσερεις αιώνες πριν τον Πλάτωνα, δίνει συμβουλές για την αναπαραγωγή, με γνώμονα την σωματική και την ψυχική υγεία του υποψήφιου πατέρα. Αρχικά θα παρουσιαστούν οι θέσεις του Ησίοδου, σε συσχέτισμό με βιβλιογραφικά δεδομένα από υποκλάδους της βιολογίας, της ψυχολογίας, της γενετικής, καθώς και από τους κλάδους της πολιτισμικής ανθρωπολογίας και της αρχαιολογίας. Στη συνέχεια εφόσον εισαχθεί η έννοια «ίθεϊα», θα γίνει αναφορά στη σύγχρονη σεξουαλική και προγεννητική αγωγή, όπου μπορούν να θεωρηθούν από κοινού ως πτυχές του οικογενειακού προγραμματισμού. Σκοπός της παρούσας μελέτης, είναι να αναδειχθούν κάποιες πτυχές του έργου του Ησίοδου, με έναν διεπιστημονικό τρόπο που δεν έχουν διερευνηθεί ακόμα στην σύγχρονη βιβλιογραφία και να αντληθούν δεδομένα, για μια προοπτική διαλόγου πάνω στο θέμα της δίκαιας κατανομής ευθύνης των φύλων στον οικογενειακό σχεδιασμό.

2. Η προγεννητική προ-επιστήμη στην ησιόδεια ηθική

Ο Ησίοδος στο γνωστό του διδακτικό έργο *Έργα και Ημέραι*, επιχειρεί να νουθετήσει τον αδερφό του Πέρση, πάνω σε θέματα ηθικής δικαιοσύνης και εργασίας, προτρέποντας τον να απομακρυνθεί από τις έριδες και τις δικαστικές μάχες μαζί του (Ησίοδος, 2017, στ.27-38, σ. 83). Σε κάποιο σημείο ο Ησίοδος, περιγράφει τον καύσωνα του καλοκαιριού λέγοντας ότι αποδυναμώνει τους άντρες, ενώ παράλληλα αναφέρει τη λαγνεία των γυναικών και το άφθονο γάλα που αποδίδουν οι κατσίκες. Εδώ ο ποιητής από την Άσκρα, αρχίζει να ξεδιπλώνει τις εμπειρικές και τις διαισθητικές γνώσεις της εποχής. Για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης, προτρέπει την ξεκούραση στη σκιά, την πόση αραιωμένου κρασιού, την θρέψη με κριθαρόψωμο ζυμωμένο με γάλα από γίδες που δεν θηλάζουν, με κρέας από αγελάδα που δεν έχει γεννήσει και με κρέας από νεαρά κατσίκια (Ησίοδος, 2017, στ. 582-591, σ. 117). Είναι σαφές ότι εισάγει μερικώς τη θεματική της αναπαραγωγής στο συγκεκριμένο σημείο, αντιπαραθέτοντας τη λαγνεία των γυναικών με την αδυναμία

των αντρών στην καλοκαιρινή περίοδο. Ίσως να μην είναι όμως τυχαία αυτή η αναφορά του Ησίοδου, καθώς και στο σύγχρονο ερευνητικό πεδίο, έχει συσχετιστεί η μεταβλητή της υψηλής θερμοκρασίας με τη γονιμότητα στο αντρικό φύλο.

Έχουν βρεθεί ενδείξεις από σύγχρονες μελέτες ότι η πρόωμη αρσενική στειρότητα και η σχετική μείωση της γονιμότητας κατά τη διάρκεια της αποκατάστασης οφείλονται στην αδυναμία των αρσενικών να παράγουν ώριμο σπέρμα μετά από αναπτυξιακό θερμικό στρες (Domench & Fricke, 2023). Έχει επίσης επιβεβαιωθεί ο προγραμματισμένος κυτταρικός θάνατος στα σπερματοκύτταρα και έχει παρατηρηθεί ότι συμβαδίζει με την αυξημένη παραγωγή συγκεκριμένων πρωτεϊνών που ενεργοποιούνται από θερμικό σοκ (Rocket et al., 2001). Ερευνητικά ευρήματα υποδεικνύουν ότι η υψηλή θερμοκρασία, βλάπτει τη λειτουργία των όρχεων, επηρεάζοντας τη μορφολογία τους, προκαλώντας οξειδωτικό στρες και αναστέλλοντας τη σύνθεση τεστοστερόνης. Πως συσχετίζεται η αποτροπή της αποφυγής του οξειδωτικού στρες και εν γένει της κόπωσης με τις προτροπές του Ησίοδου ; Ο Ησίοδος μάλλον δεν συμπεριλαμβάνει τυχαία την θρέψη από κατσίκισιο κρέας.

Τα οφέλη του κατσίκισιου κρέατος, είναι σημαντικά, καθώς το συγκεκριμένο κρέας, έχει λιγότερο λίπος, περισσότερες πρωτεΐνες και χάνει λιγότερα θρεπτικά συστατικά κατά την διάρκεια της μαγειρικής διεργασίας, σε σύγκριση με εκείνο του αρνιού (Babiker, et al., 1990, σ.276). Η διαιτητική πρωτεΐνη είναι απαραίτητη για την προώθηση της ανάπτυξης, την επιδιόρθωση των κατεστραμμένων κυττάρων και ιστών, τη σύνθεση ορμονών, καθώς και για μια ποικιλία μεταβολικών δραστηριοτήτων. Επιπλέον, η κατανάλωση πρωτεΐνης ή και αμινοξέων πριν, κατά τη διάρκεια ή μετά την άσκηση, μπορεί να ενισχύσει την αποκατάσταση και να βελτιώσει τη λειτουργία του ανοσοποιητικού συστήματος (Kreider & Lamber, 2009). Συνεπώς τα ποιοτικά χαρακτηριστικά αυτού του κρέατος, συμβάλλουν κατά πολύ στην καταπολέμηση της κόπωσης. Γιατί ο Ησίοδος αναφέρει την πόση κρασιού εκτός από την κατανάλωση συγκεκριμένου κρέατος;

Ο Ησίοδος αναφέρει την πόση κρασιού με την προτεινόμενη αναλογία του ενός μέρους κρασιού προς τρία μέρη νερού (1/3), με την προϋπόθεση της καθαρότητας του νερού προερχομένου από τρεχούμενη πηγή (κρήνης δ' αεινάου και άπορρύτου, ή τ' άθόλωτος) (Ησίοδος, 2017, Έργα και Ημέραι, 595-596, σσ.116-117). Η γνώση των θεραπευτικών ιδιοτήτων του κρασιού και η χρήση του στην ιατρική χρονολογείται από την αρχαιότητα, αλλά ανακαλύφθηκε εκ νέου και επιβεβαιώθηκε επιστημονικά στη σύγχρονη εποχή. Τα αρχαιολογικά στοιχεία υποδηλώνουν ότι το κρασί είναι από τα πρώτα τεκμηριωμένα θεραπευτικά μέσα που χρησιμοποιήσαν οι άνθρωποι και χρονολογούνται σε μια περίοδο πριν από το 5000 π.Χ. (Nicolona, et al., 2018, σ.14). Το κρασί είναι ένα υγρό πολλαπλών ιδιοτήτων, με πλούσια και πρωτότυπη σύνθεση όσον αφορά τις πολυφαινόλες και τα αντιοξειδωτικά και με προστατευτική ισχύ όταν καταναλώνεται με χαμηλή ως μέτρια συχνότητα απέναντι σε καρδιαγγειακές παθήσεις, στον διαβήτη τύπου 2 και σε νευρολογικές διαταραχές. Ισχυρές επιστημονικές αποδείξεις από μεσογειακές και μη μεσογειακές χώρες υποστηρίζουν

ότι η μέτρια κατανάλωση κρασιού αυξάνει τη μακροζωία, μειώνει τον κίνδυνο καρδιαγγειακών παθήσεων και δεν επηρεάζει αισθητά τον συνολικό κίνδυνο καρκίνου, αν και πρέπει να τονιστεί ότι η μη κατανάλωση αλκοόλ είναι καλύτερη για την πρόληψη του καρκίνου (Hrelia, et al., 2022). Ίσως ο Ησίοδος να προτείνει την πόση του κρασιού αραιωμένου με καθαρό νερό, προκειμένου να ληφθούν οι ευεργετικές του ιδιότητες, ενισχυθεί η ενεργητικότητα αλλά και να αποφευχθεί η μέθη.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά του Ησίοδου, στην άνθηση ενός φυτού με τον όρο «σκόλυμος» (στ. 582) στην αρχή ενός περιεχομένου που συνδέεται με την αναπαραγωγή και με τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει η ζέστη και η κόπωση για τους άντρες (Ησίοδος, Έργα και Ημέραι, 2017, σσ.116-117). Το χρυσό γαϊδουράγκαθο ή *Scolymus hispanicus*, είναι ένα αγκαθωτό πολυετές φυτό, με περιμεσογειακή εξάπλωση το οποίο αναπτύσσεται σε όλη την Ισπανία και καταναλώνεται και σε άλλες χώρες όπως η Πορτογαλία, το Μαρόκο, η Γαλλία, η Ιταλία, η Κύπρος, η Τουρκία και η Ελλάδα (Polus, et al., 2021). Οι έρευνες δείχνουν ότι αυτό το φυτό μπορεί να θεωρηθεί σημαντική φυσική πηγή αντιοξειδωτικών και η κατανάλωση αυτού του φυτού κατά την παραδοσιακή ιατρική συνιστάται για ασθένειες του ήπατος και του εντέρου (Berdja, et al., 2021). Σύμφωνα με τα παραπάνω δεδομένα, μπορεί να γίνει μια λογική υπόθεση εργασίας, ότι ο Ησίοδος αναφέρει τον «σκόλυμο» σαν «προστατευτικό φάρμακο» ενάντια σε επιδράσεις των υψηλών θερμοκρασιών, που επηρέαζαν την διαδικασία της αναπαραγωγής. Ο Ησίοδος εκτός από τις διαιτητικές συνήθειες, ασχολείται και με το θέμα του γάμου, υποστηρίζοντας ότι η κατάλληλη ηλικία για τους άντρες είναι τα 30 έτη, ενώ για τις γυναίκες τα 17 (Ησίοδος, Έργα και Ημέραι 2017, στ. 695-698, σσ.122-123).

Μια πολυκεντρική προοπτική ανάλυση κοόρτης με 16.114 τοκετούς, έδειξε ότι η μεγαλύτερη ηλικία του πατέρα, σχετίζεται με αυξημένους κινδύνους τόσο για την μητέρα, όσο και για τους απογόνους, συμπεριλαμβανομένου του διαβήτη κύησης, της καισαρικής τομής, του πρόωρου τοκετού και της μακροσωμίας. Ωστόσο, όταν λαμβάνεται υπόψη η ηλικία της μητέρας, οι κίνδυνοι αυτοί φαίνονται ιδιαίτερα υψηλοί σε νεότερη πατρική και μεγαλύτερη μητρική ηλικία, παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει στατιστική επίδραση αλληλεπίδρασης μεταξύ πατρικής και μητρικής ηλικίας. Τα ευρήματα αυτά έδειξαν ότι το ηλικιακό εύρος 36-40, μπορεί να είναι τα όρια για τον καθορισμό της προχωρημένης πατρικής ηλικίας και είναι πιθανή η σύνδεση του γηράσκοντος πατρικού γονιδιώματος και της ανάπτυξης του πλακούντα, καθώς οι επιγενετικές αλλαγές που σχετίζονται με την γήρανση του άντρα και που συμβαίνουν εντός των σπερμοκυττάρων, οδηγούν στην διεύρυνση του πλακούντα (Yin et al., 2024). Σε σχέση με τις γυναίκες, η επιστημονική βιβλιογραφία έχει καταγράψει συσχέτιση της προχωρημένης ηλικίας με προβλήματα όπως αιμορραγίες στον τοκετό, πρόωρο τοκετό, αποκόλληση του πλακούντα και άλλα (Ahmad et al., 2024). Πέρα από τις παραπάνω διατροφικές και ηλικιακές προτροπές, ο Ησίοδος εισάγει μια προτροπή που έχει έναν βαθύ ψυχολογικό χαρακτήρα, λέγοντας: «Μήτε επιστρέφοντας από κακόφημη ταφή στημένη χωρίς πόνο να σπέρνεις γενεές, μήδε από

γέυματα για αθάνατους» (Hσίδοος, 2017, Έργα και Ημέραι, στ. 735-736, μτφρ. από Παππάς Δ., 2024).

Είναι σημαντικό να τονιστεί η ιδιαιτερότητα της θέασης του θανάτου στην ελληνική κοσμοαντίληψη για να γίνει κατανοητό το σχήμα της Ησιόδειας προτροπής. Είναι γνωστό ότι ο θάνατος εμπειρείχε μια μορφή «μόλυνσης» υπό την θρησκευτική έννοια, αν και η δυναμική διέφερε ανά εποχή και ανά περιοχή. Δεν είναι σαφές πως επηρέαζε αυτή η μόλυνση τα άτομα, αλλά πίστευαν ότι εμπόδιζε την επικοινωνία τους με τους θεούς μέχρι να γίνει ο κατάλληλος εξαγνισμός (Retief και Cilliers, 2010, σ. 48). Τι εννοεί όμως ο Ησιόδοος όταν χαρακτηρίζει την ταφή με την λέξη «ἀπονοστήσαντα» (στ. 735), που σημαίνει «στημένη χωρίς πόνο»; Αυτός ο χαρακτηρισμός μπορεί να σταθεί καίριος για να προσδιοριστεί για ποιες είδους ταφές έκανε λόγο ο Ησιόδοος. Οι ταφικές τιμές είχαν αναμφισβήτητα έναν σημαίνοντα ρόλο, αλλά υπήρχαν όμως κάποιες περιπτώσεις, όπως αυτές των αυτόχειρων όπου οι κανόνες δεν προέβλεπαν προσφορές, αλλά ταφές σε άλλες τοποθεσίες μακριά από εκείνες των άλλων κανονικών μελών της κοινότητας. Αλλά αυτές οι περιπτώσεις ίσχυαν για τους αυτόχειρες που προέβαιναν σε αυτήν την πράξη λόγω δειλίας (Μποσδάκης, 2023, σ. 60). Εφόσον αυτές οι «αποκλίνουσες» ταφές δεν προέβλεπαν προσφορές, σημαίνει ότι έλκυαν μια απαξίωση από τις συλλογικές αντιλήψεις και ότι δεν αντιμετωπιζόνταν με την ανάλογη ψυχική ένταση του συναισθηματικού πόνου. Συνεπώς οι παρευρισκόμενοι σύμφωνα και με την σκέψη της δυναμικής του μιάσματος όπως αναφέρθηκε παραπάνω, λογικά θα φορτιζόνταν με ένα ψυχολογικό άγχος μέχρι να εξαγνιστούν, εξαιτίας της παρουσίας τους σε μια κακόφημη ταφή.

Αυτή η δυναμική θα μεταφραζόταν σε μια έντονη ψυχολογική φόρτιση, που οδηγεί στην προτροπή του Ησιόδου να μην επιχειρήσει κάποιος να αναπαραχθεί, έπειτα από την συμμετοχή του σε αποκλίνοντα τελετουργικά, παρά έπειτα από τελετουργικά εξαγνισμού. Η αναφορά αυτή ήταν ένα παράδειγμα, καθώς άλλη μια περίπτωση θα μπορούσε να ήταν η παρουσία κάποιων, σε μια ταφή ενός δολοφόνου που μαζί με την κοινωνική αποδοκιμασία, επίσης θα επέφερε μια μεγάλη δυναμική μιάσματος. Υπάρχουν αρκετά επιστημονικά στοιχεία που υποδηλώνουν ότι το ψυχολογικό στρες, μπορεί να επηρεάσει την διαδικασία της σπερματογένεσης, κυρίως ως αποτέλεσμα της μεταβαλλόμενης έκκρισης της τεστοστερόνης (Nargud, 2015). Ενδείξεις δείχνουν ότι το περιβάλλον του πατέρα, μπορεί να επηρεάσει τα χαρακτηριστικά των μελλοντικών γενεών. Οι πρόσφατες μελέτες συνδέουν τα σπερματικά μικρά μόρια RNA με αυτή την κληρονομικότητα, καθώς οι περιβαλλοντικές συνθήκες του πατέρα, όπως η αλλαγή διατροφής, το άγχος ή η έκθεση σε τοξίνες, μπορούν να επηρεάσουν τα επίπεδα των συγκεκριμένων μικρών μορίων RNA στο σπέρμα (Liu & Sharma, 2023). Ο Ησιόδοος λοιπόν, φαίνεται σε πρώτο βαθμό ότι με τις προτροπές του, επεδίωκε από διάφορες επιλοκές που θα μπορούσαν να παρουσιαστούν για την υγεία, οι οποίες ενδεχομένως είχαν παρατηρηθεί και καταγραφεί με έναν εμπειρικό τρόπο. Είναι τυχαίο που ο Ησιόδοος επιλέγει να αναφέρει την λαγνεία των γυναικών και τις προτροπές του για την ενδυνάμωση των ανδρών την περίοδο του καλοκαιριού;

Πρόσφατες μελέτες αποκάλυψαν ότι ο πρόωρος τοκετός σχετίζονταν σημαντικά με την εποχή σύλληψης. Μεταξύ των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας στη νοτιοδυτική Κίνα, τα ποσοστά των πρόωρων γεννήσεων ήταν τα υψηλότερα στις συλλήψεις του χειμώνα και τα χαμηλότερα στις συλλήψεις του καλοκαιριού (Wu, et al., 2023). Η πρόωρη γέννα είναι η κύρια αιτία θανάτου για τα παιδιά κάτω των πέντε ετών παγκοσμίως. Τα πρόωρα νεογνά αντιμετωπίζουν σπασμούς, εγκεφαλική παράλυση, εγκεφαλοπάθεια, οπτικές και ακουστικές αναπηρίες, λοιμώξεις, προβλήματα σίτισης και πολλές άλλες ασθένειες (Gondane, et al., 2024). Πιθανόν η εμπειρική παρατήρηση και η καταγραφή τέτοιων εκδηλώσεων στην αρχαιότητα να ήταν γνωστές στον Ησίοδο, ο οποίος ενδέχεται να υπονοεί ότι η περίοδος του καλοκαιριού είναι η πλέον κατάλληλη για την αναπαραγωγική πράξη.

3. Η «ίθεϊα» και η σύγχρονες πτυχές του οικογενειακού σχεδιασμού

Ο Ησίοδος, διδάσκοντας τον αδερφό του Πέρση για τη δικαιοσύνη, αναφέρεται στην υποχρέωση των βασιλιάδων, να αντιμετωπίζουν τους ντόπιους κατοίκους και τους ξένους με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιώντας την λέξη «ίθεϊα» (Ησίοδος, *Έργα και Ημέραι*, 2017, στ. 224, σσ. 94-95) που αποδίδεται μεταφραστικά σαν «ευθεία» ή «ορθότητα» (Liddel & Scott, 1901, σ. 699). Η μεταφορική έννοια της ευθείας σήμαινε μια ομαλότητα, η οποία πιθανώς προέκυψε κυριολεκτικά, από το βίωμα του βαδίσματος στο έδαφος. Σύμφωνα με αυτήν την υπόθεση εργασίας, μπορεί να υποστηριχτεί, ότι ο άξονας της δικαιοσύνης στην Ησιόδεια σκέψη και στην ελληνική κοσμοαντίληψη, ταυτίζονταν με την ομαλότητα και την μη ομαλότητα μιας ηθικής πορείας. Υπάρχει άραγε «ευθεία» σε σχέση με τις ευθύνες που επιβαρύνουν τα δυο φύλα, σχετικά με την ευθύνη που τους αναλογεί ως προς την αναπαραγωγική αγωγή; Σήμερα μια από τις πτυχές του οικογενειακού σχεδιασμού, που προωθείται μέσω της παιδείας είναι η θεματική της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης.

Ο όρος «σεξουαλική διαπαιδαγώγηση» αναφέρεται σε μια εκπαιδευτική διαδικασία που επιδιώκει να εξοπλίσει τους νέους όχι μόνο με την απαραίτητη γνώση, αλλά και με δεξιότητες, στάσεις και αξίες που θα τους επιτρέψουν να απολαύσουν τη σεξουαλικότητά τους τόσο σε σωματικό όσο και σε συναισθηματικό επίπεδο (Apter, 2011, σ.3). Στη Δυτική Ευρώπη, η σεξουαλικότητα δεν αντιμετωπίζεται ως απειλή ή πρόβλημα, ενώ, σύμφωνα με παλαιότερες εκθέσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, οι χώρες που προσφέρουν σεξουαλική εκπαίδευση έχουν καταφέρει να μειώσουν σημαντικά τις ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες και τις σεξουαλικά μεταδιδόμενες λοιμώξεις (Apter, 2011, σ. 3). Σύμφωνα με τον Apter (2011), η σεξουαλική εκπαίδευση στην Ευρώπη στοχεύει στην προσωπική ανάπτυξη του ατόμου, ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες επικεντρώνεται κυρίως στην ενημέρωση για τις μεταδιδόμενες λοιμώξεις και τις αντισυλληπτικές μεθόδους, καθώς αυτά τα θέματα δεν αντιμετωπίζονται επαρκώς μέσω του οικογενειακού δικτύου (Apter, 2011, σ. 3). Η εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής στα περισσότερα σχολικά ιδρύματα της Δυτικής Ευρώπης συνέπεσε με την ανάπτυξη σύγχρονων μεθόδων αντισύλληψης και τη

νομιμοποίηση των αμβλώσεων κατά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 (Hurtado & Perez, 2011, σ. 24). Το εναρκτήριο λάκτισμα για τη διάδοση της σεξουαλικής αγωγής και την εστίαση στην υγεία και την πρόληψη των ανεπιθύμητων κήσεων δόθηκε από την Αμερικανίδα ακτιβίστρια, νοσοκόμα και εκπαιδύτρια αναπαραγωγικών θεμάτων, Margaret Sanger. Στο αυτοβιογραφικό της έργο *Ο αγώνας μου για τον έλεγχο των γεννήσεων*, η Sanger (1933) σχολιάζει με βιωματικό τρόπο κάποιες δύσκολες συνθήκες γεννήσεων γράφοντας τα εξής:

«Κατά τη διάρκεια των δώδεκα ετών του γάμου μου, η γέννηση των τριών παιδιών μου και αργότερα η εργασία μου ως νοσοκόμα, συνδυάστηκαν για να μου δώσουν πολλούς και διάφορους προβληματισμούς να σκεφτώ. Συνεχώς έβλεπα τις κακές επιδράσεις της γέννησης παιδιών στις γυναίκες των φτωχών. Μητέρες των οποίων η σωματική κατάσταση ήταν ανεπαρκής για να καταπολεμήσουν τις ασθένειες έμειναν έγκυες, λόγω άγνοιας και αγάπης, και πέθαναν. Τα παιδιά έμειναν ορφανά, οι πατέρες έμειναν χωρίς ελπίδα και απεγνωσμένοι, συχνά νιώθοντας σαν εγκληματίες, κατηγορώντας τον εαυτό τους για το θάνατο της συζύγου — όλα αυτά επειδή αυτές οι μητέρες στερούνταν, από το νόμο, τη γνώση για να προλάβουν τη σύλληψη»

(Sanger, 1933, σ. 19)

Η Sanger επισκέφθηκε την Ολλανδία και εκπαιδεύτηκε σε μία από τις πολλές κλινικές της Δανέζικης Νεομαλθουσιανής Ένωσης, που ιδρύθηκε το 1881. Σε αυτές τις κλινικές, οι ειδικοί συμβούλευαν τις γυναίκες σχετικά με τις βέλτιστες μεθόδους αποφυγής της σύλληψης, διενεργώντας εξετάσεις και παρέχοντας τους εκπαίδευση (Sanger, 1933, σσ. 107-108). Η σεξουαλική αγωγή, εκτός από την πληθυσμιακή διάσταση, αποσκοπεί και στη γνωστική κατάρτιση σε θέματα θετικής επίγνωσης του σώματος, αποφυγής σεξουαλικών παρενοχλήσεων, ανατομίας και οικοδόμησης υγιών σχέσεων μεταξύ των φύλων (Van Der Doeff, 2011, σ. 15).

Εκτός από τη σεξουαλική αγωγή, υπάρχει και η αγωγή για την προγεννητική φροντίδα, που είναι απαραίτητη σε περίπτωση συνειδητής επιθυμίας για την δημιουργία οικογένειας. Σύμφωνα με αυτή τη μεθοδολογία, κάθε ζευγάρι πρέπει να είναι σε θέση να επιλέξει πότε είναι έτοιμο να επιχειρήσει σύλληψη. Ο συνειδητός οικογενειακός προγραμματισμός είναι ζωτικής σημασίας για τη συνολική υγεία και ευημερία των νέων ενηλίκων. Οι μη προγραμματισμένες εγκυμοσύνες συχνά οδηγούν σε καθυστερημένη έναρξη προγεννητικής φροντίδας, γεγονός που μπορεί να συμβάλει σε ανεπιθύμητες επιπλοκές κατά την εγκυμοσύνη. Κάθε γυναίκα με χρόνια νόσο πρέπει να συζητά την επιθυμία της για εγκυμοσύνη με τον γιατρό της, ώστε να βελτιστοποιούνται οι θεραπείες πριν από τη σύλληψη. Επίσης, οι οικογένειες με ιστορικό γενετικών διαταραχών πρέπει να παραπέμπονται σε γενετικό σύμβουλο, ώστε να συζητούν τους κινδύνους μετάδοσης της πάθησης στα παιδιά τους (Flowers et al., 2023).

Παράλληλα, η ψυχολογική υποστήριξη είναι σημαντική. Παρεμβάσεις όπως η γνωστική-συμπεριφορική θεραπεία έχουν δείξει ότι μπορούν να μειώσουν το ρίσκο μεταγεννητικών διαταραχών άγχους (Uguz et al., 2021). Είναι άλλωστε γνωστό, ότι το στρες κατά την πρώιμη ζωή μπορεί να προκαλέσει επιγενετικές αλλαγές που επηρεάζουν τη γνωστική ανάπτυξη του παιδιού (Zucarello et al., 2022). Η επιστημονική βιβλιογραφία έχει επιδείξει, ότι το μητρικό προγενετικό στρες, μπορεί να επηρεάσει την εμβρυική ανάπτυξη και να επιφέρει νευροαναπτυξιακές διαταραχές, όπως προβλήματα στην συμπεριφορά, διαταραχή ελλειμματικής προσοχής, διαταραχή με φάσμα αυτισμού και σχιζοφρένεια (Sanchez-Rubio et al., 2024). Η ευθύνη των πατέρων είναι εξίσου σημαντική, καθώς ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας συνιστά τη συμμετοχή των πατέρων κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, του τοκετού και της μεταγεννητικής περιόδου (Lau & Hutchinson, 2020). Ωστόσο, ο επιστημονικός διάλογος για τη δίαιτα και την ψυχολογία των ανδρών πριν τη δημιουργία οικογένειας συχνά απουσιάζει, γεγονός που δεν φέρνει την «ιθεϊαν» (ομαλότητα) που αναφέρει ο Ησίοδος.

Συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη ανέδειξε την προγεννητική αγωγή σαν γνώση στην Ησιόδεια σκέψη, σε συσχετισμό με την σύγχρονη επιστήμη, παρότι δεν υπήρχε στην αρχαιότητα η ανάλογη τεχνολογία και επιστημονική ανάλυση όπως στην μετά – βιομηχανική περίοδο. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η εν λόγω προγεννητική αγωγή που εντάσσεται σε ένα πλαίσιο ηθικής υπό την συνοδεία της ιερότητας, απευθύνονταν αποκλειστικά στο αντρικό φύλο. Σήμερα αντιθέτως η σεξουαλική αγωγή και η προγεννητική αγωγή, που είναι πτυχές του οικογενειακού σχεδιασμού, διαμορφώνονται με αποκλειστικό πυρήνα το γυναικείο φύλο και τα δικαιώματά του, σαν τελικό κάτοχο ενός σώματος που είτε θα κυοφορήσει, είτε δεν θα κυοφορήσει. Συνεπώς ο διάλογος και η παιδεία για την ευθύνη του τρόπου ζωής και της ψυχολογίας των μελλοντικών πατέρων, προτού αποφασίσουν να φέρουν απογόνους, εξαλείφεται και σε αυτό το σημείο μπορούν να ανακύψουν ερωτήματα. Είναι δίκαιο η άδικο να μετατίθεται όλη η ευθύνη στο γυναικείο φύλο; Γιατί να υπάρχει μέριμνα κατά τα χρονικά διαστήματα των πρώτων μηνών της κύησης η προ της κύησης, για τις διατροφικές ευθύνες και την ψυχολογική κατάσταση της μέλλουσας μητέρας και να αμελούνται οι ευθύνες των μελλοντικών πατέρων; Τέλος η παρούσα μελέτη, μπορεί να τροφοδοτήσει έναν διάλογο για μια ένταξη της προγεννητικής παιδείας και για τα δυο φύλα μέσα στα σχολικά βιβλία, σύσσωμα με την υπάρχουσα σεξουαλική αγωγή, διότι υπάρχει ένα εκπαιδευτικό κενό για τις συνειδητές εγκυμοσύνες.

Βιβλιογραφία:

Ahmad, M., Sechi, C. & Vismara, L., 2024. “Advanced Maternal Age: A Scoping Review about the Psychological Impact on Mothers, Infants, and Their Relationship”, *Behav. Sci.*, 14(3), p.147.

Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.3390/bs14030147> (Ανακτήθηκε στις 15/11/2024)

Apter, D. 2011. "Recent developments and consequences of sexuality education in Finland", *BZgA Forum*, Issue 2.

Διαθέσιμο από: <https://shop.bzga.de/pdf/13327006.pdf> (Ανακτήθηκε στις 20/10/2014)

Babiker, S.A.; El Khider, I.A.; Shafie, S.A.. (1990). Chemical composition and quality attributes of goat meat and lamb. , 28(4), 273–277. Διαθέσιμο στο: doi:10.1016/0309-1740(90)90041-4

Berdja, S., Boudarene, L., Smail, L., Neggazi, S., Boumaza, S., Sahraoui, A., Haffaf, E.M., Kacimi, G., & Aouichat Bouguerra, S., 2021. Scolymus hispanicus (Golden Thistle) ameliorates hepatic steatosis and metabolic syndrome by reducing lipid accumulation, oxidative stress, and inflammation in rats under hyperfatty diet. *Evidence-based Complementary and Alternative Medicine*, 2021, p.5588382. Διαθέσιμο στο: doi: 10.1155/2021/5588382. (Ανακτήθηκε στις 10/12/2024)

Domenech, B., & Fricke, C. 2023. "Developmental heat stress interrupts spermatogenesis inducing early male sterility in *Drosophila melanogaster*", *Journal of Thermal Biology*, 114, 103589.

Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1016/j.jtherbio.2023.103589> (Ανακτήθηκε στις 10/11/2024)

Fowler, J.R., Jenkins, S.M., and Jack, B.W. 2023. 'Preconception counseling', in StatPearls Publishing.

Διαθέσιμο στο: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK441880/> (Ανακτήθηκε στις 10/11/2024)

Gondane, P., Kumbhakarn, S., Maity, P. and Kapat, K., 2024. Recent Advances and Challenges in the Early Diagnosis and Treatment of Preterm Labor. *Bioengineering*, 11(2), p.161.

Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.3390/bioengineering11020161> (Ανακτήθηκε στις 09/11/2024)

Hesiod, 2017. *Theogony and Work and Days*, trans. K. Johnson, Northwestern University Press.

Hrelia S, Di Renzo L, Bavaresco L, Bernardi E, Malaguti M, Giacosa A. Moderate Wine Consumption and Health: A Narrative Review. *Nutrients*. 2022 Dec 30;15(1):175.

Διαθέσιμο στο: doi:10.3390/nu15010175 (Ανακτήθηκε στις 7/12/2024)

Hurtado, F., Perez, C. 2011. 'Concepts of sexuality education in Spain' *Bzga Forum*, Issue 2. Διαθέσιμο στο: <https://shop.bzga.de/pdf/13327006.pdf> (Ανακτήθηκε στις 20/10/2014)

Kreider, R.B. & Campbell, B., 2009. Protein for exercise and recovery. *The Physician and Sportsmedicine*, 37(2), pp.13–21. Διαθέσιμο στο: doi:10.3810/psm.2009.06.1705 (Ανακτήθηκε στις 11/12/2024).

Lau, R. and Hutchinson, A., 2020. A narrative review of parental education in preparing expectant and new fathers for early parental skills. *Midwifery*, 84, p.102644. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1016/j.midw.2020.102644> (Ανακτήθηκε στις 07/10/2024)

Liddell, H.G. & Scott, R., 1901. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press. Διαθέσιμο στο: <https://archive.org/details/greekenglishlex00lidduoft> (Ανακτήθηκε στις 18 Δεκεμβρίου 2024)

Μποσνάκης, Δ., 2023. 'Κεφάλαιο II: Αποκλινούντες θάνατοι, Αποκλειόμενοι νεκροί και αποκλινούσα τελετουργία: Κατήφεια και Ονειδισμός', Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων.

Nargund, V. 2015. 'Effects of psychological stress on male fertility', *Nature Reviews Urology*, 12(6), 373–382. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1038/nrurol.2015.112>. (Ανακτήθηκε στις 8/10/2024)

Nikolova, P., Stoyanov, Z., Doncheva, D. & Trendafilova, S., 2018. Wine as a medicine in ancient times. *Scripta Scientifica Pharmaceutica*.

Διαθέσιμο στο: doi:10.14748/ssp.v5i2.5610 (Ανακτήθηκε στις 09/12/2024)

Plato, 2016. *Laws*. Translated by T. Griffith. Cambridge: Cambridge University Press.

Retief, F.P. & Cilliers, L., 2010. Burial customs, the afterlife and the pollution of death in ancient Greece. *Acta Theologica*, 26(2), pp.1-21. Διαθέσιμο στο:

doi:10.4314/actat.v26i2.52560. (Ανακτήθηκε στις 5/10/2024)

Sánchez-Rubio, M., Abarzúa-Catalán, L., del Valle, A., et al. 2024. 'Maternal stress during pregnancy alters circulating small extracellular vesicles and enhances their targeting to the placenta and fetus', *Biological Research*, 57(70). Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1186/s40659-024-00548-4> (Ανακτήθηκε στις 16/11/2024)

Sanger, M., 1932. *My Fight for Birth Control*. [pdf] Faber and Faber Limited. Διαθέσιμο στο: <http://www.new.dli.ernet.in/handle/2015/219268> (Ανακτήθηκε στις 07/11/2024)

Uguz, F. and Ak, M., 2021. Cognitive-behavioral therapy in pregnant women with generalized anxiety disorder: a retrospective cohort study on therapeutic efficacy,

gestational age and birth weight. *Braz J Psychiatry*, 43(1), pp.61-64. Διαθέσιμο στο: doi: 10.1590/1516-4446-2019-0792 (Ανακλήθηκε στις 8/10/2024)

Van der Toef, S., 2011. 'The Dutch approach: Starting as young as possible', *BZgA Forum*, Issue 2. Διαθέσιμο από: <https://shop.bzga.de/pdf/13327006.pdf> (Ανακτήθηκε στις 20/10/2014)

Wu, Y., Ye, H., Yuan, Y. *et al.* Association between season of conception, month of conception with preterm birth in China: a population-based retrospective cohort study. *Reprod Health* 20, 88 (2023). Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1186/s12978-023-01636-6> (Ανακτήθηκε στις 11/12/2024)

Yin, S., Zhou, Y., Zhao, C., Yang, J., Yuan, P., Zhao, Y., Qi, H., & Wei, Y., 2024. 'Association of paternal age alone and combined with maternal age with perinatal outcomes: A prospective multicenter cohort study in China', *Journal of Epidemiology and Global Health*, 14(1), 120–130. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1007/s44197-023-00175-4>. (Ανακτήθηκε στις 10/11/2024)

Zuccarello, D., Sorrentino, U., Brasson, V., Marin, L., Piccolo, C., Capalbo, A., Andrisani, A., and Cassina, M., 2022. 'Epigenetics of pregnancy: looking beyond the DNA code', *Journal of Assisted Reproduction and Genetics*, 39(4), pp. 801–816. Διαθέσιμο στο: doi: 10.1007/s10815-022-02451-x (Ανακτήθηκε στις 11/11/2024)